

Jihovýchodní Asie

Úvodem

Jihovýchodní Asie vykazuje ve srovnání s jinými panregiony četné odlišnosti a specifika, která poněkud zpochybňují její postavení jakožto plnohodnotného panregionu. Jihovýchodní Asie je nejčastěji charakterizována jako jeden z šesti regionů Asie, jak tento kontinent mj. dělí Organizace spojených národů, a současně jeden ze čtyř (sub)regionů asijsko-pacifického panregionu/oblasti¹. Nejde tedy o klasický panregion, jak je tento termín definován v úvodu této monografie, byť jde o region velmi rozsáhlý a současně z hlediska geopolitiky velice významný, a to především díky jeho vrcholně strategické poloze, obrovské ekonomické dynamice posledních desetiletí a také díky existenci úspěšného regionálního uskupení ASEAN neboli Sdružení národů jihovýchodní Asie.

Je proto nanejvýš pozitivní, že jihovýchodní Asie dostává v této publikaci prostor v samostatné kapitole, poněvadž navzdory svému významu jde o nejméně studovanou oblast Asie, kdy se pozornost většinových médií či akademiků obvykle upíná k Číně, Japonsku a Indii. Pokud pak někde o tomto regionu padne zmínka, bývá to obvykle v souvislosti s vietnamskou válkou, nebo maximálně s tsunami či barmskou juntou. To je samozřejmě tristní, zvážíme-li, jaká témata dnes jihovýchodní Asie řeší. Toto tvrzení platí zvláště pro české země, kde je tento region spojován najmě s přírodními katastrofami, v lepším případě s představou turistického ráje. Nemůže být pak překvapivé, že areálová jihovýchodoasijská studia zde prakticky neexistují a malou náplastí zůstávají vietnamistika a obnovená indonesistika na FF UK, které však málokdy studují země svého zaměření v širším kontextu². Toto slabé akademické zastoupení, jakož i minimální pozornost českých médií vůbec nevystihuje význam této vrcholně strategické křižovatky světa mezi

¹ Asijsko-pacifický makroregion (nemáme tím na mysli Pacifickou Asii) se obvykle považuje za oblast, sestávající z těchto čtyř (sub)regionů: (Severo)Východní Asie, Jihovýchodní Asie, Jižní Asie, Austrálie a Oceánie, přičemž posledně jmenované představuje samostatný panregion

² Jediná podobná areálová studia moderního stříhu existují pouze na Metropolitní univerzitě Praha, kde se v rámci asijských studií jihovýchodní Asie intenzivně studuje jako svébytný region.

asijskou pevninou, Indickým oceánem, Austrálií a Oceánií (Tichomořím).

I když se názory na to, co je to jihovýchodní Asie a zda je vůbec svébytným regionem, v průběhu historie proměňovaly a různily, političtí geografové dneška se shodnou na tom, že jde o oblast na západě ohraničenou indickým subkontinentem, na severu Čínou, na jihu Austrálií a na východě pacifickou Melanésii. Zde jedinou pevninskou hranici představuje linie mezi Indonésií a Papuou-Novou Guineou na ostrově Nová Guinea.

Z fyzicko-geografického hlediska tvoří území jihovýchodní Asie dva poloostrovy – Zadní Indie a její jižní výběžek Malajský poloostrov, a dvě největší souostroví světa – indonéské a filipínské. Tomu odpovídá i její logické dělení na dva poněkud nesourodé subregiony. Tím prvním je pevninská (též kontinentální) jihovýchodní Asie, kam řadíme pět zemí Indočíny - Barmu/Myanmu³, Thajsko, Laos, Kambodžu a Vietnam. Tím druhým je pak subregion ostrovní jihovýchodní Asie, kam spadá Singapur, Brunej, Indonésie, Filipíny a Timor-Leste⁴. Zvláštní, řekněme přechodové, postavení má Malajsie, jejíž západní část (Malajsko) se nachází na Malajském poloostrově – tedy asijské pevnině, zatímco východní Malajsie (Sabah, Sarawak a Labuan) v severní části ostrova Borneo. V důsledku historické orientace Malajsie na moře, jakož i silné etnolingvistické, kulturní a náboženské spřízněnosti s austronéskými národy Indonésie, Bruneje a Filipín je však tato země častěji spojována právě s ostrovní jihovýchodní Asií, přičemž hluboko do moře vybíhající Malajský poloostrov, politicky rozdělený mezi Barmu, Thajsko a Malajsii, představuje geografický i etnický most mezi oběma subregiony.

Z hlediska zastoupení státních útvarů pak do tohoto regionu standardně řadíme jedenáct výše jmenovaných moderních států,

³ Tradičním označením země je v českém prostředí Barma, barmská junta ovšem r. 1989 zavedla nové anglické označení Myanmar, v češtině však v souladu s návrhem autora Dějin Barmy dr. Bečky (NLN, 2009) dáváme přednost tvaru Myanma, neboť v barmské ani anglické verzi (používáme-li britskou angličtinu) se závěrečné „r“ nevyslovuje. Diskuse ohledně legitimity tohoto pojmenování je mimo rozsah této publikace, můžeme proto jen stručně konstatovat, že některé státy, světová média a organizace tuto změnu přijaly, zatímco jiné ji považují za nelegitimní.

⁴ Toto je oficiální krátké označení nejmladšího státu oblasti, který je v češtině známější jako Východní Timor.

z nichž všechny kromě Timoru-Leste jsou členskými zeměmi ASEANu, a pokud se dnes hovoří o jihovýchodní Asii v politické nebo sociokulturní rovině či hledáním společné regionální identity, je to velice často právě v souvislosti s tímto sdružením.

„Stvoření“ jihovýchodní Asie

Historie konceptuálního uchopení tohoto regionu je z pohledu západní vědy poměrně krátká, čemuž odpovídá i nedlouhá existence samotného termínu „jihovýchodní Asie“. O to zajímavější je však jeho geneze. Termín *Südostasien* se začal objevovat v odborných statích etnologů z německy mluvících zemí počátkem 20. století, především u rakouských etnografů Franze Hegera a Roberta von Heine-Gelderna⁵ (1902, resp. 1923). Do 40. let ovšem tento region jako svébytná entita neexistoval ani z pohledu odborníků na Asii, ani mezi samotnými obyvateli těchto tropických zemí (King a Wilder 2003: 3).

Ze stejného důvodu tak nemohl existovat ani žádný souborný název pro tento region. Množství jiných označení pro jeho podoblasti byla podle expertů odrazem minimální role, kterou jihovýchodní Asie hrála na světové scéně. Z pohledu světových mocností západní Evropy a severní Ameriky to byla pouhá periférie světové civilizace. Takové tvrzení je odrazem vysoce eurocentrického náhledu na svět, neboť díky své strategické poloze podél nejdůležitějších plavebních tras Starého světa jihovýchodní Asie naopak odpradáвна představovala významnou obchodní a kulturní křižovatku mezi Indií a Dálným východem, zvláště pak její „srdce“ – oblast jižního Siamu, Malajského poloostrova a dnešní západní Indonésie v blízkosti Malacké úžiny.

Toto eurocentrické chápání světa, kolonialismus a celá řada dalších faktorů způsobila, že jihovýchodní Asie se jakožto svébytný region začala dostávat do světového povědomí až během druhé světové války. V jejím průběhu, roku 1943, vytvořila britská armáda Velení pro jihovýchodní Asii neboli *South-East Asia Command* (SEAC) v čele s admirálem Lordem Louisem Mountbattenem. SEAC ovšem nepokrýval přesně tu část světa, kterou dnes nazýváme

⁵ Z německy mluvících vědců přelomu 19. a 20. století je na místě také zmínit německého etnologa Adolfa Bastiana, který napomohl rozšíření označení Indonésie pro ostrovy Nizozemské východní Indie.

„jihovýchodní Asie“. Za jeho součást tak byla považována například i Srí Lanka, kde velení mělo své sídlo. Tento ostrov byl k oblasti jihovýchodní Asie v minulosti v několika studiích řazen mj. kvůli „podobné“ koloniální zkušenosti s Portugalci, Nizozemci a Brity, jakou měla většina zemí tohoto regionu, a pro mnohé paralely s malajským souostrovím (Hay a Case 1962, cit. dle SarDesai 2010). Hay a Case ovšem opomíjejí silnou kulturně náboženskou afinitu Srí Lanky se zeměmi Indočíny, se kterými sdílí tradice théravádového buddhismu, mj. jiné i proto, že právě ze Srí Lanky sem první širitelé této víry doputovali. Dnes je však tento ostrovní stát již standardně řazen do regionu jižní Asie. Naopak, velení SEAC nezahrnovalo oblast Filipín, o jejichž zvláštním postavení v rámci jihovýchodní Asie bude pojednáno.

Použití tohoto označení Brity v každém případě zajistilo zde studovanému regionu zvýšenou pozornost akademických i politických kruhů. Rovněž fakt, že Spojenci takto pojmenovali území, která se, vyjma Srí Lanky, nacházela pod okupační správou Japonců, byl velmi významný. Tento název totiž Japonci sami převzali, byť do té doby používali jiná označení, a začali část Asie od Barmy až po Nizozemskou východní Indii (pozdější Indonésii) a Portugalský Timor nazývat *Tónan Adžia* neboli „jihovýchodní Asie“ (Kahin 1993: 27). Na tomto místě je ovšem také zapotřebí zdůraznit ještě důležitější fakt, a to, že právě Japonci byli historicky první, kdo celý tento region, do té doby roztržštěný mezi desítky dynastií a později jednotlivé koloniální útvary, během války v Pacifiku sjednotil pod svou správou, byť za velice neblahých podmínek. Jinými slovy, moderní, globálně uznávaný koncept regionu jihovýchodní Asie je ze všeho nejvíce produktem druhé světové války⁶, kdy se v důsledku militaristického rozdělení světa ukázalo, že tato rozsáhlá a strategicky klíčová oblast je svébytným a samostatným geopolitickým celkem, nikoli pouhou periferií Indie nebo Číny, či částí Pacifiku (Osborne 2004: 5).

Není proto překvapivé, že právě po druhé světové válce projevil vlády zemí západní Evropy, Austrálie a obzvláště pak Spojených

⁶ Válka v Pacifiku ovšem přinesla ještě mnohem zásadnější změnu, než je otázka regionálního konceptualismu, a to velmi rychlý rozklad dlouholetého a zdánlivě nezměnitelného koloniálního řádu v jihovýchodní Asii, který odstartoval razantní emancipaci národů v této oblasti v letech po druhé světové válce.

států amerických zájem o důkladné porozumění tomuto specifickému regionu. Díky jejich iniciativě a finančním injekcím tak 50. a raná 60. léta minulého století zažila obrovský „boom“ v zakládání univerzitních kateder, programů a akademických center, která se zaměřovala na studium jihovýchodní Asie⁷. Jedna z amerických zakladatelek interdisciplinárního oboru známého jako *South-East Asian Studies*, Ruth McVey(ová), ve svém pojednání na toto téma zdůrazňuje klíčovou roli Spojených států ve „vytváření“ jihovýchodní Asie jakožto regionálního konceptu a při jejich podpoře sociálních věd s tímto teritoriálním zaměřením (McVey 1995: 1-9). Tento trend v západní vědě do značné míry odrážel politické a bezpečnostní zájmy Spojených států a dalších západních zemí po druhé světové válce. Poválečná dekolonizace a vznik nově emancipovaných států třetího světa, kterým dominovala socialistická či komunistická hnutí, vyvolal logické znepokojení USA. Země bývalé Francouzské Indočíny se tehdy staly bojištěm nepřátelých táborů bipolárně rozděleného světa, kde zuřil masivní konflikt, jenž vešel do dějin jako vietnamská válka (1964–1975), byť silně zasáhl také Laos a Kambodžu. Malajsko⁸ a Filipíny čelily komunistickým rebeliím a na Sundských ostrovech se odehrával konflikt mezi silně levicovou (a pročínskou) Sukarnovou Indonésií a nově vzniklou Malajsií, podporovanou Západem. Šíření komunismu, kterému se USA a jejich spojenci snažili v jihovýchodní Asii zabránit, se tak stalo nejen katalyzátorem zájmu o tento „nový“ region, ale také příčinou zajímavých pragmatických partnerství USA s nekomunistickými zeměmi regionu jako Thajsko, Suhartova Indonésie (od r. 1966) nebo Filipíny⁹.

⁷ Mezi špičková pracoviště v tomto oboru se nepochybně mohou řadit v té době založená centra na *Cornell University*, *University of Ohio*, *University of Michigan* nebo *University of Northern Illinois*.

⁸ Malajsie vznikla až roku 1963, zatímco Malajská krize, jak se období bojů s guerillami etnických komunistických Číňanů nazývalo, trvala od roku 1948 do r. 1960, tedy ještě před jejím vznikem. Je třeba zdůraznit, že Malajsko a Filipíny byly jedinými zeměmi Asie, kde byly komunistické rebelie poraženy, zatímco tři země Indočíny – Kambodža, Laos a Vietnam – byly ovládnuty komunistickými režimy. V Indonésii byli komunisté brutální čistkou v letech 1965–1966 zastaveni (a prakticky vyhlazeni) dříve, než mohli převzít moc.

⁹ Obavy z dominového efektu šíření komunismu vedly mj. i k úspěšné spolupráci pěti nekomunistických zemí regionu – Filipín, Indonésie, Malajsie, Thajska v rámci regionálního sdružení ASEAN.

Je tedy nabíledni, že není nějakou bezvýznamnou vzdálenou periferií. Naopak, její role stále vzrůstá, a to především v důsledku politického vývoje posledních 60 let, které ji transformovaly v jednu z nejméně senzitivních a strategických oblastí na Zemi.

Význam jihovýchodní Asie je tedy víc než zřejmý. Proč se koncept regionu jihovýchodní Asie etabloval na geopolitické scéně až takto relativně nedávno, je dáno celou řadou faktorů, které byly částečně naznačeny a pokusíme se je v této kapitole dále důkladně analyzovat. V první řadě je to způsobeno jeho obrovskou geografickou, etnickou, jazykovou, kulturně náboženskou a nakonec i politickou roztržitostí. Svoji roli mj. sehrál i fakt, že na rozdíl od Indie a Číny nebylo toto teritorium, vyjma krátké japonské okupace za druhé světové války, nikdy mocensky sjednoceno v rámci jediné, mocné a sofistikované civilizace. Určující význam pro politický vývoj jihovýchodní Asie pak měla dlouhodobá přítomnost evropských kolonizátorů, kteří svým rozparcelováním všech zemí regionu kromě Thajska *de facto* znemožnili komplexnější pohled na tuto část světa a ještě více prohloubili rozdíly mezi jejími součástmi. Koloniální mocnosti rovněž narýsovaly nové, umělé hranice tam, kde předtím neexistovaly, čímž determinovaly teritoriální rozsah moderních států. V důsledku politické roztržitosti, a tudíž relativní slabosti zemí jihovýchodní Asie, jakož i intenzivního kulturního vlivu dvou okolních velmocí – Indie a Číny – byly politické útvary tohoto regionu vždy nahlíženy prizmatem těchto mocnějších sousedů. Mnoho britských, francouzských i indických vědců, politiků a koloniálních administrátorů tak často označovalo země či oblasti v této kapitole studovaného regionu jako Zadní Indie (*Farther India*, *L'Inde Exterieur*) nebo Velká Indie (*Greater India*), historici pak s nadšením studovali „indianizovaná království“ nebo „hinduizované“ státy Zadní Indie (SarDesai 2010: 5). O vhodnosti používání názvu Zadní Indie polemizuje autor dnes již klasické publikace *Southeast Asia: An Introductory History* Milton Osborne, který tvrdí, že je nesmyslné považovat vše, co leží na východ od Bengálského zálivu, „za Indii v menším měřítku“. Podle něj „je nutné vzít v úvahu vliv, který měla Čína na formování vietnamského kulturního života“, nebo intenzitu dlouhodobého španělského vlivu na kulturně náboženskou identitu Filipínců (Osborne 2004: 4).

Území dnešních států Vietnam, Laos a Kambodža pak bylo téměř století součástí Francouzské Indočíny (*L'Indochine Francais*),

rozsáhlého koloniálního útvaru, jenž nesl oficiální název Indočínská unie. Širší výklad termínu Indočína ovšem zahrnuje také dnešní Thajsko (do r. 1939 a opět v letech 1945-1948 nazývané Siam) a Barmu/Myanmu a může tedy být jakýmsi historicko-politickým ekvivalentem geografického označení Zadní Indie. Geograf George Cressey také navrhoval termín *Indo-Pacific*, který měl reflektovat jeho polohu mezi dvěma oceány a kulturami (Cressey 1963: 258, cit. dle SarDesai 2010: 5). Jak známo, na rozdíl od Indočíny či Zadní Indie, se toto označení příliš neujalo. V každém případě všechna tato jména představují evropský náhled na tuto oblast z indické nebo čínské perspektivy, případně obou.

Tato označení ovšem platila pouze pro pevninskou část jihovýchodní Asie (*mainland / continental Southeast Asia*). Ostrovní jihovýchodní Asie (*insular / maritime Southeast Asia*) byla ponejvíce známa jako Malajské souostroví (*Malay Archipelago*, Wallace 1868), které obvykle zahrnovalo dnešní východní Malajsii, Indonésii, Brunej a Timor-Leste, a v některých případech také Filipíny. Rozsáhlá souostroví na jih a jihovýchod od asijského kontinentu byla také označována jako Východní Indie (v angličtině *East Indies*)¹⁰. V důsledku koloniální parcelace pak rozlišujeme Nizozemskou východní Indii (*Nederlands Oost-Indië*), která předurčila teritoriální rozsah dnešní Indonésie, a Španělskou východní Indii (*Indias Orientales Españolas*), která zahrnovala Filipíny, Guam, Mariany, Palau a Karolíny. Do Východní Indie rovněž musíme zahrnout také britské državy v regionu, především Britské Malajsko, Singapur, Sarawak (byť v soukromých rukou „bílých rádžů“ ze Sarawaku) a Severní Borneo (dnes malajsijský Sabah, tehdy pod kontrolou soukromé Britské společnosti pro Severní Borneo).

K obecnějšímu názvosloví používanému před druhou světovou válkou patřil také výraz Monzunová Asie (*Asia of the Monsoons*), výstižně odrážející klimatické vzorce v jihovýchodní Asii, jež zde hrají zásadní roli v zemědělství a také určovaly rytmus mořeplavby a obchodu v dobách před nástupem páry. Slovo monzun je odvozeno z arabského *mausin* (*mawsin*), jež označuje tu část roku, kdy

¹⁰ Specifikace v použití označení „Východní“ zde měla mj. zdůraznit také existenci tzv. Západní Indie (*West Indies*), karibských ostrovů ovládaných ponejvíce Nizozemci a Brity. Co se pak týká samotného výrazu *East Indies*, ten se původně nevztahoval pouze k jihovýchodní Asii, ale byl obecným označením obrovským teritorií Asie na východ od Persie, tedy od indického subkontinentu až po Filipíny.

nastávají příhodné větry, umožňující plavbu v Indickém oceánu a malajsko-indonéském souostroví (Leinbach a Ulack 2000: 9). Tento termín, používaný nejčastěji geografy, ovšem nezahrnuje zdaleka jen „moderní“ jihovýchodní Asii, ale také Srí Lanku, části Indie, Bangladéš a monzunem ovlivňované části jižní Číny (Osborne 2004: 4).

Výše popsané výrazy, z nichž prakticky ani jeden přesně nekorresponduje s moderním vymezením jihovýchodní Asie, jsou všechny důsledkem západního pohledu, který mj. odrážel partikulární zájmy evropských koloniálních mocností. Určitá idea regionálního konceptualismu pro oblast jihovýchodní Asie ovšem přece jen existovala, a to z pohledu čínského a japonského, jakož i „domorodého“. Pro mocnou „říši středu“, které mnohá klasická království Zadní Indie a malajsko-indonéského souostroví platila tribut na důkaz svého vazalství, představovala oblast Malajského poloostrova a přilehlého archipelů přirozenou periferii, sice dosti vzdálenou a na okraji čínského zájmu, ale stále v jejím dosahu. Čínština má pro tuto oblast jednoduché označení – *Nanyang*, Jižní oceán, někdy překládané také jako Jižní moře.

Právě sem, na poloostrovy a ostrovy „Jižního oceánu“, utíkaly v důsledku neúrody, hladomorů, politického či náboženského útlačení tisíce Číňanů, kteří zde po staletí nacházeli přirozený azyl. Od 17. století, kdy Nizozemci a Britové začali v indo-malajském světě budovat svá koloniální impéria, začaly do oblasti přicházet s vidinou lepšího života tisíce námezdních dělníků, řemeslníků a obchodníků z jižní a jihovýchodní Číny. Tyto migrační vlny pak vyvrcholily v 19. století v souvislosti s těžbou cínu a pěstováním kaučuku v Britském Malajsku a čínští přistěhovalci se stali zakladateli dnes již více než 40milionové čínské „diaspory“ v celé jihovýchodní Asii, čímž výrazně změnili etnické poměry v některých zemích regionu¹¹. V této souvislosti není možné přehlédnout významnou roli, kterou „zamořští Číňané“ sehráli a dodnes hrají v ekonomikách zemí Nanyangu, k jejichž prosperitě a rozvoji svojí pracovitostí a efektivitou velice přispěli.

¹¹ Číňané dnes žijí v každé z 11 zemí jihovýchodní Asie, přičemž jsou dominantním etnikem v Singapuru (75 % obyvn.), a silné menšiny mají v Malajsii (25 %), Thajsku (12 %), Bruneji (11 %) a Indonésii (3 %).

Kolektivní regionální koncept pro obrovský ostrovní systém jižně až jihovýchodně od asijského kontinentu existoval také u Japonců, kteří tyto země vnímali podobně jako jejich čínští sousedé – nazývali je *Nanpó*, Jih, případně *Nanjó*, Jižní moře. Jestliže termín *Nanpó* označoval země v jihovýchodní části Asie, pro země Dálného východu – Japonsko, Koreu, Čínu a Mandžusko – měli Japonci výraz *Tóa*, východní Asie. S japonskou expanzivní politikou 30. a 40. let 20. století se objevil nový regionální koncept, nazvaný *Daitóa* (Velká východní Asie)¹², který, zjednodušeně řečeno, představoval spojení oblastí *Tóa* a *Nanpó* v jeden obrovský region (Koyasu Nobukuni 2001: 53-55), či v tomto případě spíše panregion, který však neměl dlouhého trvání.

Tuto myšlenku pak v rámci svého dobytvačného tažení napříč Asií Japonci dočasně zhmotnili v rámci snahy vybudovat tzv. Sféru společné prosperity Velké východní Asie (*Daitóa kjóeiken*, *Greater East Asia Co-prosperity Sphere*, *ibid*). Tento nechvalně proslulý plán měl osvobodit národy jihovýchodní Asie od evropské a americké koloniální nadvlády, aby je sjednotil pod japonským vedením. Ve skutečnosti však měl ze všeho nejvíce Japoncům zajistit surovinovou a lidskou základnu pro jejich válečné operace. S japonskou porážkou imperialisticky zabarvené koncepty *Tóa*, *Daitóa* a *Nanpó* definitivně skončily a byly nahrazeny politicky neutrálními termíny „Východní Asie“ (*Higaši Adžia*), resp. „Jihovýchodní Asie“ (*Tónan Adžia*, *ibid*), který Japonci převzali od Britů (viz výše). V důsledku intenzivního ekonomického vlivu země vycházejícího slunce v jihovýchodní Asii od 60. let a rovněž neutuchajícímu zájmu japonských akademiků o tuto oblast byl nový, globálně uznávaný koncept jihovýchodoasijského regionu posílen i touto asijskou velmocí.¹³

¹² Tento koncept geografickým rozsahem víceméně odpovídá vymezení termínu Pacifická Asie, tak jak byl v českém prostředí poprvé definován ve stejnojmenné publikaci z roku 2009 (Šanc, Ženíšek, nakl. Aleš Čeněk).

¹³ Co se týká jiných mimoevropských náhledů na jihovýchodní Asii, určitě stojí za zmínku i arabskými a perskými obchodníky používaný výraz „země pod větry“ jakožto označení pro Malajský poloostrov a obrovské malajsko-indonéské souostroví. Sem již od 7. století připlouvali obchodníci z Blízkého východu za nákupem cenného moluckého koření, damarové pryskyřice či kafru ze Sumatry a také oni samozřejmě záviseli na rytmu monzunového cyklu, kterému ostatně arabština dala jméno (viz výše). Zmíněné sousloví „země pod větry“ (*The Lands below the Winds*) si rovněž vypůjčil doyen jihovýchodoasijských studií Anthony Reid pro název prvního dílu své, dnes již hojně citované knihy *Southeast Asia in the*

Přestože ani samotní obyvatelé jihovýchodní Asie se minimálně do druhé světové války necítili být „Jihovýchodoasiaty“, i oni měli určité povědomí o regionálním konceptu, který představovalo malajsko-indonéské souostroví, největší archipel světa. Příslušníci austronéských etnik ho tradičně nazývali *Dvípantara* nebo *Nusantara*, což v obou případech znamená vnější nebo ostatní ostrovy. První výraz je čistě sanskrtského původu, kde *dvípa* vyjadřuje ostrovy/ostrovy, zatímco *antara* je „jiný, ostatní“, někdy se překládá též jako „přilehlý“. *Nusa* je pak starojavánským ekvivalentem slova *dvípa*. Slovo Nusantara, kombinující sanskrtský a javánský element, dokládá prolínání importované indické a autochtonní indonéské kultury, které nastalo s procesem indianizace jakožto projevu indické kolonizace ostrovů zhruba od 2. století našeho letopočtu. Obě tato jména jsou bezpochyby jednoznačným označením ostrovní říše, souostroví *par excellence*.

Koncept Nusantary se vžil hlavně díky odkazu javánské říše Majapahit, která v době svého největšího územního rozmachu ve druhé polovině 14. století ovládala nejen východní Jávu, kde bylo její jádrové území (*core area*), ale prakticky celé toto souostroví, tedy Sumatru, Kalimantan (indonéská část Bornea), Malé Sundy, Moluky a Sulawesi, ale také některé oblasti na Malajském poloostrově či jižních Filipínách. Z pohledu tehdejších javánských suverénů to byla území, která nebyla ani neměla být pod jejich přímou kontrolou, ale vazalské útvary, které byly nuceny platit tribut, a za tímto účelem bylo nutné je ovládnout. Myšlenku Nusantary oživil na počátku 20. století indonéští nacionalisté, kteří v ní viděli inspiraci pro budoucí nezávislý indonéský stát. Většina z nich však již opustila onen expanzionistický koncept¹⁴ a Nusantara byla definována jako veškerá

Age of Commerce 1450–1680 (Yale University 1988). Jak je již patrně zřejmé z výše uvedeného, tento termín je ovšem spíše ekvivalentem pro subregion ostrovní jihovýchodní Asie, nikoli pro celý region jako takový. Jistě stojí za zmínku i to, že v arabštině existoval mj. výraz *Jawi* (*džáwí*), který označoval nejen Jávu a její lid, ale také všechny národnosti malajsko-indonéského světa (Malajce, Bugisany, Minangkabauce ad.), zvláště pak jejich příslušníky, kteří zavítali na Arabský poloostrov v rámci svaté pouti do Mekky.

¹⁴ Toto ovšem neplatí absolutně, viz Sukarnovy a Yaminovy expanzivní plány na ovládnutí severního Bornea a Západní Papuy (Irianu) a Suhartova invaze a následná anexe Východního Timoru.

území tehdejší Nizozemské východní Indie od Sabangu (Aceh) po Merauke (Západní Papua). Tento rozsah predeterminoval teritoriální hranice dnešní Indonésie. Nusantara je tak *de facto* synonymem Indonésie a „domácím“ označením pro tuto ostrovní zemi.

V této souvislosti proto stojí za zmínku malajsijský pohled na koncept Nusantary, který se od toho indonéského dost výrazně odlišuje. Obyvatelé Malajsie a zvláště většinoví etničtí Malajci vedle Indonésie řadí do Nusantary právě i svoji zemi a také Brunej, tedy *de facto* celý malajský svět (*Alam Melayu*).

Hovoříme-li o ostrovní jihovýchodní Asii, nemůžeme opominout specifické postavení Filipín, které jsou řazeny do tohoto regionu až od 60. let minulého století. I když vykazují silnou etnolingvistickou spřízněnost s „malajskými“ (přesněji austronéskými) národy sousední Malajsie a Indonésie a obecně jsou dnes jednoznačně považovány za asijskou zemi, transpacifické vazby vytvořené intenzívní španělskou¹⁵ a posléze americkou kolonizací způsobily, že Filipíny byly častěji nahlíženy z pohledu Pacifiku než Asie. Některé americké prameny, jakož i v zámoří pracující Filipínci řadí tuto zemi spíše do jihozápadního Pacifiku (*Southwest Pacific*). To není překvapivé, vezmeme-li v úvahu hlavní obchodní spojení Filipín se zámořím v podobě tzv. manilské galeony na trase Acapulco-Manila do začátku 19. století nebo ekonomicko-politický vliv, který si zde Spojené státy udržely i po vyhlášení filipínské nezávislosti¹⁶.

Rozpory ve vymezení regionu

Přísně geopolitické vymezení regionu jihovýchodní Asie dle všeobecně uznávaných definic ovšem neodpovídá plně geografickým hranicím mezi regiony a dokonce ani kontinenty. Patrně nejmarkantnější případ zde představuje obrovská Indonésie, která se, podobně jako Turecko nebo Rusko, řadí k transkontinentálním zemím, i když tento fakt je často přehlížen. Její východní oblasti – část souostroví Moluky, západní část ostrova Timor a Západní Papua (indonéská část ostrova Nová Guinea, bývalý Irian) – se totiž

¹⁵ Jak již bylo výše řečeno, Filipíny byly součástí Španělské východní Indie, která dále zahrnovala Karolíny, Mariany, Palau a Guam, tedy vyloženě západotichomořská území, a navíc, Filipíny byly spravovány právě přes Pacifik jakožto generální kapitanát podřízený místokrálovství Nové Španělsko, nikoli přímo Madridu.

¹⁶ Američané měli vojenské základny na Filipínách až do r. 1992.

z geografického hlediska nacházejí v Oceánii, a rovněž etnologové a lingvisté je obvykle řadí do oceánské Melanésie. Totéž pak musí přirozeně platit i pro Timor-Leste, ležící na východní polovině ostrova Timor, který např. portugalská národní encyklopedie považuje za oceánské území, byť geopoliticky je Východní Timor jednoznačně považován za součást jihovýchodní Asie. To potvrzuje nejen OSN, ale také kandidatura země na členství v ASEANu.

Naopak, z geografického hlediska je do jihovýchodní Asie řazena celá řada menších území, převážně ostrovů, která jsou ovšem (geo)politicky součástí států jiných regionů nebo dokonce světadílů. Jde například o Andamanské a Nikobarské ostrovy na jižním okraji Bengálského zálivu, které jsou svazovým teritoriem Indie. Do námi studovaného regionu spadají také v Indickém oceánu ležící Kokosové (též Keelingovy) ostrovy a Vánoční ostrov, které společně tvoří australská indicko-oceánská teritoria.

Do jihovýchodní Asie je také některými prameny řazeno sedm svazových států východní Indie, známých pod souborným označením *Seven Sister States*, jakož i čínský ostrov Chaj-nan, a další provincie jižní Číny jako např. Yünnan, Kuej-čou a Kuang-si, které jsou považovány současně za část jak jihovýchodní, tak východní Asie. Rovněž z etnolingvistického a kulturního hlediska by toto tvrzení patrně obstálo, neboť tyto oblasti obývají mnohá tibeto-barmská, resp. tajská etnika, jejichž domovinou je hlavně pevninská jihovýchodní Asie.

Charakteristika regionu jihovýchodní Asie – jihovýchodní Asie jako fyzický celek

Jihovýchodní Asie představuje geograficky, přírodně, etnolingvisticky, kulturně, nábožensky, ekonomicky i politicky natolik heterogenní oblast světa, že ji nejčastěji charakterizuje právě její diverzita až roztržitost, která je mnohdy považována za významný sjednocující element a *de facto* činí tento region svébytným a unikátním. Její rozmanitost je v první řadě dána zřetelnými fyzicko-geografickými rysy, kdy jeden ze subregionů je pevninského rázu, zatímco druhý tvoří rozsáhlý ostrovní systém, jehož přirozenou součástí jsou i teritoriální vody.

V jihovýchodní Asii tak nalezneme deštné tropické pralesy Bornea, vyprahlé stepi Východní Nusatenggary (Malých Sund), ledovec na Papui, mangrovová pobřeží Vietnamu a Malajsie, horské lesy severní

Indočíny, terasovitá rýžová políčka Filipín a Sulawesi, vulkány Indonésie, himálajské velikány severní Barmy, záplavové pláne Thajska a Kambodže, aluviální nížiny Jávy a močály Sumatry.

Na druhou stranu region jihovýchodní Asie vykazuje po fyzické stránce určité jednotné rysy. Až na severní okraje teritoria, které jsou subtropického rázu, jde o region tropický, s horkým a vlhkým klimatem, kde intenzitu srážek a směr větrů určují výše popsané monzunové větry.

Tato fyzicko-geografická charakteristika významnou měrou přispěla k unikátnímu historickému vývoji, který byl důsledkem špatné dosažitelnosti jihovýchodní Asie po zemi a současně jeho dobré dosažitelnosti po moři. Majestátní neprostupná horstva v podobě himálajského řetězce podél severozápadního okraje regionu zabránila masivním migračním proudům ze střední Asie, které kupříkladu silně ovlivnily vývoj v Indii a Číně (Reid 1988: 2). Naopak díky množství vodních cest sem mohlo mířit množství obchodníků, dobrodruhů a misionářů – kteří s sebou přinášeli sofistikované náboženské a politické koncepty, nové technologie, písma a jazyky, aniž by šlo o hromadnou kolonizaci zemí jihovýchodní Asie. Díky kombinaci těchto faktorů není překvapivé tvrzení, že tento region již od pradávna prokazoval silnou „mezinárodní orientaci“ (Dobbs in Heenan a Lamontagne 2001: 3).

Podle Anthonyho Reida se jihovýchodní Asie stala jedním z nejvýznamnějších námořních uzlů Starého světa nejen díky své poloze na zhruba polovině cesty, ale také díky příhodnosti klimatických podmínek, která činí zdejší „středozevní“ moře přátelská vůči mořeplavcům: jejich vody mají téměř konstantní teploty, což zajišťuje delší trvanlivost lodí, a pravidelně vanoucí monzunové větry jsou mírné a předvídatelné (Reid 1988: 2). Z těchto důvodů se jihovýchodní Asie stala naprosto ideálním regionem pro námořní dopravu, obchod a další aktivity spojené s mořeplavbou. A právě ta přinesla vlivy indické, čínské, islámské a nakonec i evropské. Ovšem nemůžeme opominout ani plavecké schopnosti samotných „malajských“ námořníků, kteří byli schopni plout bez kompasu, jen díky znalosti hvězd, větrů a sledování pohybu ptáků a mořských živočichů, takže byli schopni uplout tisíce kilometrů na otevřeném moři (Dobbs in Heenan a Lamontagne 2001: 3) a byli dobře známi v Indii, Číně a Indočíně. Přitom také využívali vahadla jakožto stabilizačního prvku svých plavidel a ovládali také křižování

proti větru a další ve své době revoluční plachetní techniky. Díky těmto navigačním schopnostem plavci z Bornea také ve 4. století našeho letopočtu osídlili Madagaskar a podle některých pramenů operovali dokonce i ve východní Africe, kam dováželi zboží z Číny a malajského světa, čímž se námořníci z jihovýchodní Asie stali součástí globální obchodní sítě před více než tisíci lety (Shaffer 1996: 15-16). Podle Dobbs se od 3. do 19. století jihovýchodní Asie nacházela v centru světového obchodu (Dobbs 2001: 4).

Námořní plavba ovšem zůstává pro region klíčová i v dnešní době a Malacká úžina mezi Sumatrou a Malajským poloostrovem dodnes patří k nejfrekventovanějším plavebním dálnicím světa, mj. kvůli tomu, že představuje jednu z hlavních spojnic mezi Indickým a Tichým oceánem. Dohled nad bezpečností v tomto průlivu a jiných vodních cestách pak zůstává jednou z platforem spolupráce mezi zeměmi, které tyto cesty sdílí. V případě Malacké úžiny jsou to Malajsie, Singapur a Indonésie, které společně (úspěšně) bojují proti pirátství nebo pašování lidí, zbraní a drog.

Teritoriální vody a drobná souostroví v nich, která určují rozsah Výlučných ekonomických zón (*Exclusive Economic Zone*, EEZ), současně představují příčinu sporů mezi zeměmi jihovýchodní Asie a dokonce i mimo ní, čímž máme na mysli hlavně stále expanzivnější Čínu, která dlouhodobě usiluje o ovládnutí Paracelských a Spratleyho ostrovů v Jihočínském moři¹⁷, jejichž části si ale nárokují také Vietnam, Filipíny, Brunej a Malajsie. Další spory vede Malajsie se Singapurem o skaliska známá jako Pedra Branca nebo Malajsie s Indonésií o podmořský blok Ambalat, který je cenný svým podmořským nalezištěm zemního plynu. Je určitou ironií, že tyto moderní státy se při svých sporech mnohdy opírají o koloniální smlouvy a dohody, které ve velké většině narýsovaly hranice moderních států jihovýchodní Asie.

¹⁷ V případě Paracelských ostrovů, o které Čína vede spor s Vietnamem, je jejich ovládnutí ČLR takřka definitivní a vietnamské vedení již údajně neoficiálně přiznává jejich ztrátu (Mikoláš, R.: Souboj draka s orlem, *Lidové noviny*, 4. června 2011).

Jihovýchodní Asie jako lidský celek

Pokud studujeme lidskou historii jihovýchodní Asie, bez přehánění studujeme historii světa. Svůj otisk zde zanechaly mnohé z nejvýznamnějších civilizací světa. Austronésané, Austroasiaté, tajské kmeny, tibeto-barmská etnika, Melanésané a Papuánci představují původní obyvatele regionu. Tuto samu o sobě velmi pestrou mozaiku dále obohatili obchodníci, misionáři, aristokraté a dobyvatelé z Indie a Číny, Arabové a Peršané, z Evropy přicházeli obchodovat, dobývat a šířit evangelium Portugalci, Španělé, Angličané, Francouzi a Nizozemci, a jako poslední Američané a Japonci. K menším skupinám pak patřili např. arménští obchodníci v Penangu či Singapuru, své faktorie měly ve Východní Indii také dánské a švédské východoindické společnosti. Ti všichni různým způsobem ovlivňovali a někteří i trvale ovlivnili kulturně-historický a politický vývoj v teritoriu, které dnes sestává z jedenácti moderních států. Mnohé kultury jihovýchodní Asie tak vykazují unikátní hybridní či mestický charakter, ať už jde o malé společenství malajsko-portugalských míšenců v Malace, sino-thajské obyvatele thajských měst či islamizovanou kulturu Jávy, která však nezapře prvky prastaré hindujavánské civilizace ani vlivy nizozemského kolonialismu.

Tato neskutečná rozmanitost etnik, jazyků, kultur a náboženství společně s historickou otevřeností vůči námořnímu obchodu a s ním přichozích na první pohled neumožňuje jakoukoli generalizaci základních rysů obyvatel regionu. Proto, pokud chceme hledat společné prvky lidské populace jihovýchodní Asie, musíme hledat nejen v době předmoderní, předkoloniální, ale také před příchodem velkých náboženství. Jinými slovy, v okamžiku, kdy přesměrujeme pozornost od dvorské politiky a velkých náboženských tradic směrem k lidovým vírám a společenským principům – společný základ je ihned zřetelnější.¹⁸

¹⁸ Ze společných předmoderních rysů typických pro region jihovýchodní Asie zmiňme např. významné postavení nukleární rodiny, lepší postavení žen ve srovnání s jinými asijskými regiony, animismus a kult předků, uctívání hor či existence relativně demokratických občin s volenými náčelníky. Tyto prvky jsou ovšem často skryty pod nánosem vlivů velkých náboženství, kolonialismu a moderního způsobu života.

Kulturní mapu jihovýchodní Asie zásadním způsobem změnila indianizace, sinizace, islamizace a evropský, resp. severoamerický kolonialismus. Druhdy nábožensky jednotný region, který sjednocoval domorodý animismus a později indické religiózní směry, nábožensky rozdělil do tří velkých podoblastí příchod islámu a křesťanství.

Bráhmánismus, hinduismus a buddhismus se ujaly takřka ve všech částech regionu kromě Filipín, východní Indonésie a Východního Timoru a éru od zhruba 2. do 13. století nazýváme obdobím indianizace. Během této doby vznikly v jihovýchodní Asii desítky indianizovaných království (více informací v Coedes 1996), a to jak v Zadní Indii, tak v západní části malajsko-indonéského souostroví. Indický vliv s sebou přinesl nejen komplexní nábožensko-kosmologické koncepty, ale také znalost písma, posvátné jazyky (sanskrt, páli), sofistikované technologie a architekturu, a nakonec i politické koncepty, jako například původně hinduistickou ideu božského krále neboli *dévarádži*, a také systém státu jakožto mandaly, která se rozpíná či kontrahuje v závislosti na moci krále, který je považován za střed tohoto království. V tomto středu (paláci a hlavním městě), případně jádrovém území, je moc krále největší, a s postupující vzdáleností od centra směrem k periférii slábne. Tyto periférie představovaly jakási území nikoho či nárazníkové zóny mezi jednotlivými státy, a na rozdíl od evropského pojetí státu, jehož hranice byly již od středověku pevně vymezené, měly porézní hranice¹⁹.

Hinduistický koncept *dévarádži* přetrval v regionu i po ústupu hinduismu, a zůstal zachován i v zemích, kde nakonec převládl théravádový buddhismus (Kambodža, Thajsko) nebo dokonce islám (Jáva). Pokud hovoříme o státotvorných pilířích království jihovýchodní Asie, nemůžeme opominout dva základní typy států, kde se zde tehdy vyvinuly. Silnou vnitrozemskou orientaci prokazovalo tzv. agrární království, které svou moc a bohatství

¹⁹K zajímavému střetu evropského a asijského pojetí státu tak došlo na začátku 19. století mezi Brity, kteří ovládali Indii, a Barmou, která tehdy dobyla Manipur a Arakan a považovala je za nárazníkovou zónu mezi Barmou a Britskou Indií. Barmský panovník totiž nepovažoval za svou zodpovědnost nájezdy, které vedli pro Britům jeho noví „poddaní“.

postavilo na pěstování rýže na zavlažovaných polích, jejichž nadprodukcí pak zpeněžilo na mezinárodních trzích na pobřeží. Její kultivace vyžadovala vysoce sofistikovaný systém zavodňovacích a odvodňovacích kanálů, takže o nich někdy hovoříme jako o „hydraulických civilizacích“. Tou nejslavnější, která po sobě zanechala světoznámé chrámové komplexy, byla khmerská říše neboli Angkor. Ta v dobách svého největšího rozkvětu okolo 12. století zasahovala na území nejméně čtyř moderních států pevninské jihovýchodní Asie – Kambodži, Thajska, Laosu a Vietnamu. Dalšími významnými mandalami tohoto typu byly barmský Pagan a siamská Ayutthája. Právě v čele těchto států stál božský král dévarádža, obklopený silně hierarchizovaným úřednictvem, jež mělo na starost mj. právě údržbu hydraulického systému.

Druhým typem státu, který se vyvinul v důsledku geografie tohoto regionu, byla námořní říše. Tento stát nebyl typickou mandalou, ale spíše uskupením na moře orientovaných městských států okolo obchodních přístavů, přičemž v některých případech patrně měly mezi sebou rovnocenné postavení, častěji však šlo o vztah mezi centrem, kde sídlil suverén, a vazalskými státy, které centru odváděly tribut a byly nuceny podílet se na obraně centra, a obecně se stupeň závislosti na něm mohl proměňovat. Námořní říše těžily ze své přirozené polohy podél obchodních cest a strategických průlivů, které kontrolovaly, a jejich profit plynul jak z výběru celních, plavebních a kotevních poplatků, tak i samotného obratu mezinárodního obchodu. V evropském kontextu se takové státy nazývají *thalassokracie* (námořní velmoci). Ukázkovými příklady asijských thalassokracií byly raný Fu-nan v Zadní Indii, Sriwijaya (Šrívidžaja) s ústředím na Sumatře, kontrolující plavbu v Malacké úžině, či ve středověku mocná Brunej, ovládající plavební trasy na Filipíny podél severního Bornea.

Indické jazyky sanskrť a páli zanechaly za sebou značné množství výpůjček ve všech velkých i menších jazycích regionu – v barmštině, thajštině, khmerštině, malajštině/indoněštině či javánštině. V souvislosti s jazykem nemůžeme opominout také vliv indických psaných systémů, zvláště jihoindických alfasylabických písem jako *Pallava*, na jejichž základě bylo vytvořeno písmo khmerské, javánské, thajské, barmské a laoské.

Z vlivných indických elementů musíme také zmínit význam rozsáhlých eposů Rámájana a Mahábhárata, které přinášejí silné

filozoficko-morální poselství. Jejich příběhy v zemích Zadní Indie a na Jávě a Bali natolik zdomácněly, že o těchto zemích hovoříme jako „zemích Rámájany“. Obecně, mezi hlavní důvody, proč se tyto nové koncepty v zemích jihovýchodní Asie snadno ujímaly, patří jednak určitá kompatibilita nových elementů s těmi původními, neboť zapadaly do hodnotových systémů, kam přicházely, jednak pro národy jihovýchodní Asie byla typická určitá adaptace nových vlivů na domácí prostředí. Vedle tzv. indigenizace Rámájany tak můžeme hovořit o indigenizaci islámu (Jáva), hinduismu (Bali) či křesťanství (Filipíny), což v tomto případě není nic jiného než synonymum pro náboženský synkretismus, kdy dochází k přirozenému prolínání a následné symbióze různých projevů religiozity, mezi jinými např. kultu předků a uctívání duchů s théravádovým buddhismem v Thajsku a Barmě. Nicméně, ať už byl stupeň indianizace kultur jihovýchodní Asie jakýkoli, s výjimkou severního Vietnamu, který byl v kulturním okruhu Číny, a filipínských a východoindonéských ostrovů, staly se indické civilizační prvky na dlouhou dobu zásadní sjednocujícím elementem oblasti.

Vedle indianizace není možné v jihovýchodní Asii opominout ani silný čínský vliv, byť některými orientalisty poněkud přehlížený. Nejsilnější sinizaci bylo vystaveno území dnešního severního Vietnamu, tehdejší království Dai Viet, které se na tisíc let stalo vazalem a součástí čínského impéria, a přestože se i v budoucnu silně bránilo čínskému politickému vlivu, přejali Vietnamci mnoho čínských kulturních i administrativních prvků od konfucianismu až po způsob vedení státní správy v podobě efektivního mandarínátu. Rovněž nemůžeme přehlédnout určitý patronát Číny nad nejvýznamnějšími říšemi jihovýchodní Asie jako např. Sriwijaya (původně v sankrtu Šrí Wijaya) či Malaka (malajsky Melaka), které odváděly říši středů tribut, a ta jim na oplátku poskytovala ochranu, což znamenalo zvýšení bezpečnosti v tamějších vodách a tudíž i vyšší prosperitu plynoucí z námořního obchodu. Indianizovanou podobu jihovýchodní Asie změnila islamizace, jejíž hlavní vlna proběhla od konce 13. do 17. století, a která byla úspěšná především v ostrovní části jihovýchodní Asie a na Malajském poloostrově, kde nahradila a mnohdy se proloupla se zavedenými hindu-buddhistickými tradicemi. Proto například i dnes na silně islamizované Jávě zůstává indický epos Mahábhárata základem

morálně-filozofického podtextu divadelních forem souborně nazývaných *wayang*.

Islám se v průběhu staletí stal dominantním náboženstvím dnešní Malajsie, Indonésie a Bruneje, významné muslimské menšiny se pak nacházejí také v jižním Thajsku (Pattani), na jižních Filipínách, v Singapuru a západní Barmě. Na rozdíl od Blízkého východu a severní Afriky, kterou zásadně změnila islámsko-arabská expanze v 7. a 8. století, se v malajském světě islám nešířil primárně ohněm a mečem, ale přišel pokojnou cestou s arabskými, perskými, gudžarátskými a bengálskými obchodníky. Je proto logické, že první muslimské komunity tak vznikaly v obchodních přístavech na pobřeží. Odtud však islám do vnitrozemí pronikal také násilím s tím, jak nové islámské státy dobývaly agrární hinduistická království. V oblasti Malajského poloostrova, Sumatry a Bornea byl islám často spojován s malajstvím, kdy přestup na tuto víru byl chápán i jako přijetí širší malajsko-muslimské identity (*masuk Melayu*).

Od 16. století se na mnoha místech jihovýchodní Asie díky evropským kolonizátorům začalo šířit také křesťanství, především díky Portugalcům, Španělům a v menší míře také Francouzům²⁰ a Nizozemcům. Ti jako jediní šířili protestantství, byť v malém měřítku, zatímco ostatní propagovali římsko-katolickou víru. V důsledku tohoto vývoje je dnes region jihovýchodní Asie rozdělen do tří velkých náboženských okruhů – převážně buddhistické Indočíny, katolických Filipín a Východního Timoru a muslimského světa malajsko-indonéského souostroví.

Zásadní vliv na politický a kulturní vývoj mělo období evropské a americké kolonizace. Být je tato kapitola historie dnes vnímána jako přeceňovaná či nadhodnocená, nelze popřít obrovské dopady, které měla na politické uspořádání regionu její vrcholná fáze v letech 1860-1914, kdy s výjimkou Siamu došlo k úplné parcelaci teritoria jihovýchodní Asie kolonizátory. Evropané sem od raného 16. století mířili za slávou, ctí a bohatstvím, kterých měli dosáhnout ovládnutím obchodu nebo i území bájných ostrovů koření. S sebou přinesli nové náboženství, které po kulturně-náboženské stránce změnilo především tvář Filipín (Španělé), Východní Timoru, indonéských Moluk a Malých Sund (Portugalci). Z Evropy také přišly nové

²⁰ Díky působení francouzských misionářů vznikla ve Vietnamu početná římskokatolická menšina.

technologické a kulturní prvky, jako lepší palné zbraně, jiné druhy oblečení (kalhoty a plné boty), znalost užívání příboru nebo tak převratný vynález jako knihtisk. Evropané nejprve získávali vliv jako obchodníci, ovšem v průběhu desetiletí a staletí si budovali i pozici politickou. Z místních knížat, ráčů a sultánů učinili svoje obchodní partnery, kterým vnutili pro sebe výhodné smlouvy v podobě monopolů na nejrůznější komodity od hřebíčku, muškátu, pepře až po santál, zlato, kafr a slonovinu. Posléze z nich kombinací diplomacie a vojenské převahy učinili vazaly svých východoindických společností, což byl předstupeň nepřímé koloniální správy, která byla typická například v Britském Malajsku, nebo kombinace nepřímé a přímé, kterou využívali Nizozemci ve své Východní Indii.

Z dlouhodobého hlediska bylo nejzásadnějším rysem kolonialismu vytvoření nových, mnohdy umělých hranic koloniálních útvarů, které neodpovídají rozmístění jednotlivých etnik a kultur jihovýchodní Asie. Nejmarkantnějším příkladem tak budiž rozdělení malajského světa mezi britské a nizozemské koloniální impérium, kdy např. Malajci, žijící po obou stranách Malacké úžiny, zůstali po dekolonizaci rozděleni, a to na území nových moderních států Indonésie a Malajsie. Anglo-nizozemská smlouva z roku 1824 rozdělila malajsko-indonéské souostroví tak, že oblast Malajského poloostrova a severního Bornea připadla Britům, zatímco zbylá obrovská část archipelů Nizozemcům. A jak je již známo, z britské sféry vznikla poměrně komplikovanou genezí Malajsie, zatímco do hranic Nizozemské východní Indie se po druhé světové válce vmodelovala Indonésie.

Obdobných příkladů, kdy koloniální hranice zpřetrhaly nebo alespoň narušily vazby mezi různými národnostmi, jsou v regionu desítky – zmiňme alespoň jihothajskou, ovšem etnicky malajsko-muslimskou oblast Pattani, oddělenou od svých bratraců na severu Malajsie, hranice mezi indonéským západním a bývalým portugalským Východním Timorem, či hranice států bývalé Francouzské Indočíny, najmě Laosu a Kambodže²¹. Současně je možno konstatovat, že

²¹ Není účelem ani v možnostech této publikace detailně popisovat koloniální vývoj v jednotlivých zemích, předpokládáme proto u čtenářů alespoň bazální znalost o přítomnosti jednotlivých mocností v různých oblastech – např. Britové v Barmě a Malajsku, Španělé a později Američané na Filipínách, Francouzi v Indočíně atd.

některé koloniální státy sjednotily v rámci jednoho koloniálního celku desítky etnik, a tak vytvořily základ nového moderního národa tam, kde žádné historicky významné království neexistovalo, což platí zvláště pro Filipíny.

Charakteristickým rysem především vrcholného období kolonialismu a imperialismu přelomu 19. a 20. století, kdy bylo koloniální rozdělení dokončeno, byla změna paradigmatu mezinárodních vztahů v regionu. Do doby před příchodem Evropanů a jejich etablováním v politické rovině probíhala mezi jednotlivými zeměmi jihovýchodní Asie nebo mimo region intenzivní obchodní a kulturní výměna. Stručně řečeno, do určité doby zde byli evropští obchodníci jen jedni z mnoha, za obchodem se v Malace, Ayuttháji, Bantenu či Makassaru setkávali Siamci, Malajci, Javánci, Bugisové, Filipínci, Bengálci, Japonci a Číňané, Arabové, Gudžarátci, Peršané a desítky dalších asijských národností.

S vytvořením silných koloniálních států byly však tyto styky oslabeny nebo přerušeny a nahradil je nový vzorec mezinárodních vztahů, a to po linii kolonie-metropole, např. Rangun-Londýn, Batávie-Amsterdam, Hanoj-Paříž, Manila-Madrid. Jak vystihl doyen studií jihovýchodní Asie Benedict Anderson, nová vzdělaná elita v Batávii tak věděla mnohem více o nizozemských dějinách než například o nedaleké Kambodži, s níž Jáva sdílela mnohé kulturní i politické tradice (Anderson 1998: 5). Potomci malajských aristokratů pak studovali na britských nebo Brity založených školách, zatímco synové filipínských oligarchů (*ilustrados*) se dozvídali o nových evropských hodnotách a občanských svobodách na školách v Manile či Madridu.

Právě příslušníci těchto místních elit, vzdělaní na univerzitách v koloniálních metropolích, hovořící s hrdostí jazykem svých evropských pánů, se paradoxně stali nositeli nových myšlenek národní rovnosti, svobody a práva na sebeurčení, která přišla ke slovu nejvíce ve 20. a 30. letech minulého století. Jakkoli byly jejich aktivity kolonizátorům nepohodlné, jelikož na ně mnohdy reagovali represemi, velkou změnu nepřinesly, pouze dílčí ústupky malého zastoupení „domorodých“ elit ve spíše loutkových parlamentech a samosprávách. O to razantnější změnou byla válka v Pacifiku a s ní související japonská okupace v letech 1942 až 1945. Předěl to byl radikální především v tom smyslu, že nejenže takřka přes noc ukončil desítky let trvající koloniální řád, jenž se po válce již

nepodařilo obnovit, ale hlavně vyvolal u kolonizovaných národů jihovýchodní Asie uvědomění, že nejenže jim už nemusejí vládnout bílí nebo žlutí okupanti, ale že si mohou vládnout sami. Prezident Filipínského Commonwealthu Manuel Quezon na toto téma prohlásil: *Better government run like hell by Filipinos than government run like heaven by the Americans* (Abinales a Amoroso 2003).

Japonská kapitulace v srpnu 1945 tak odstartovala proces dekolonizace v celém regionu, v rámci kterého během několik málo let či desetiletí získala nezávislost většina zemí. Tento vývoj měl v regionu, kde deset z jedenácti moderních států bylo koloniemi, velmi rozličný vývoj. Nalezneme zde příklady hladké dekolonizace, najmě na Filipínách a v Barmě, kde si Američané, resp. Britové uvědomovali, že za účelem ochrany svých obchodních i politických zájmů nemusejí udržovat nákladnou koloniální správu, a tak byly Filipíny (1946) a Barma (1948) prvními zeměmi regionu, které získaly nezávislost. Ta ovšem nebyla pro nové národy zcela zdarma, ježto byla produktem kompromisních dohod, které zajišťovaly velmi výhodné podmínky právě bývalým kolonizátorům – viz existence amerických vojenských základen do r. 1992 na Filipínách apod.

Mnohem dramatičtější průběh pak měl tento proces v Indočíně a Indonésii (bývalé Nizozemské východní Indii), kdy hovoříme o násilné dekolonizaci, jelikož ani Francouzi, ani Nizozemci se nehodlali svých bohatých kolonií vzdát, především proto, že tyto válkou zdevastované země chtěly díky bohatství svých zámořských území vykompenzovat své ztráty. Proto jak na pevnině, tak na ostrovech jihovýchodní Asie zuřily několik let válečné konflikty, které měly ze strany Evropanů charakter rekolonizační a ze strany utlačovaných národů národněosvobozenecký, a které skončily mezinárodní morální blamáží Nizozemců²² a vojenským debaklem Francouzů²³.

Nově emancipované národy Asie a Afriky pak proklamovaly svoji solidaritu s nadále utlačovanými zeměmi třetího světa na slavné

²² Nizozemci na válečnou kampaň za udržení měli údajně použít až polovinu financí z Marshallova plánu, a až hrozba Američanů tuto pomoc stáhnout, jakož i intenzivní tlak mezinárodního společenství dohnal Nizozemsko k jednání u kulatého stolu na haagské konferenci v roce 1949 a následnému uznání nezávislosti Indonésie (27.12.).

²³ Francouzi byli na hlavu poraženi vietnamskými komunisty u Dien Bien Phu r. 1954 a tato porážka definitivně ukončila osm let trvající první indočínskou válku.

bandungské konferenci v dubnu 1955, která se nesla v duchu silně antikoloniální rétoriky, jakož i nechuti být součástí některého ze zneprátených táborů studené války. Sukarnova Indonésie, pro kterou bylo vrcholné setkání zástupců 29 zemí diplomatickým triumfem, se stala lídrem nově dekolonizovaných zemí. Deset mírových principů *dasasila*, schválených na konferenci, jakož i princip neutrality, resp. nezúčastněnosti v bipolárním systému, se stalo základem spolupráce těchto zemí, jež pak byla dále stvrzena založením Hnutí nezúčastněných zemí na Bělehradské konferenci r. 1961²⁴.

Ovšem zdaleka ne všechny od kolonialismu osvobozené země hodlaly jít třetí cestou neutrality jako např. tehdejší Barma a Kambodža. Vítězní nacionalisté byli v mnoha zemích *de facto* komunisté (Severní Vietnam), zatímco v jiných probíhala občanská válka mezi pravíci a socialisty (Laos) nebo přímo komunistické povstání (Filipíny, Malajsko). Právě tehdy – v 50. letech – se kvůli strachu ze šířícího se komunismu region jihovýchodní Asie dostal více do zorného pole Západu, jehož zájem o bezpečnostní otázky v regionu přispěl k etablování jihovýchodní Asie na geopolitické scéně (viz výše). I když největším střetem studené války v oblasti byl jednoznačně vleklý vietnamský konflikt, není možné opominout ani Malajskou krizi (1948-1960), rebelii etnických čínských komunistů, kterou malajská samospráva potlačila jedině díky masivní britské pomoci, nebo guerillové povstání filipínských komunistů Hukbalahap, jehož záminkou byla mj. trvající americká přítomnost a polokoloniální charakter třetí filipínské republiky.

Právě tento vývoj a s ním spojená nutnost zastavení dalšího šíření komunismu v jihovýchodní Asii byly hlavními důvody vytvoření vojenského paktu SEATO neboli *South-East Asia Treaty Organization* (Organizace smlouvy pro jihovýchodní Asii), což byla mezinárodní organizace pro kolektivní bezpečnost založená r. 1954 Manilským paktem. Členskou základnu tvořily tři země jižní a jihovýchodní Asie (Pákistán, Thajsko, Filipíny) a pět západních (USA, Velká Británie, Francie, Austrálie a Nový Zéland). Akceschopnost organizace ovšem byla velmi omezená a hluboké neshody ohledně postojů k řešení vietnamské války vedly k zániku

²⁴ Zakládajícími členy hnutí byly Jugoslávie, Indie, Indonésie, Egypt a Ghana. Dnes má 118 členů, především zemí Asie, Afriky a Latinské Ameriky.

této organizace (1977). Relevance tohoto paktu ovšem utrpěla také proto, že *de facto* pouze dvě členské země SEATO se nacházely v regionu jihovýchodní Asie – Thajsko a Filipíny. Obě však byly významnými spojenci Spojených států v regionu a zvláště Thajsko bylo strategickým partnerem Američanů v rámci potlačování komunismu v Indočíně, z čehož jeho vojenským diktaturám plynuly masivní finanční injekce. Spojené státy ovšem ve Vietnamu (ani v Laosu a Kambodži) neuspěly a dočasně demokratická thajská vláda vojenskou přítomnost amerických vojsk v zemi r. 1974 ukončila.

Pokud se vrátíme do 60. let, zmíněný západní „neokolonialismus“, který r. 1963 umožnil vytvoření Malajsie z bývalých britských kolonií (Malajsko, Sabah, Sarawak, Singapur), se pak stal oficiálním důvodem indonésko-malajsijské konfrontace (*Konfrontasi*), která se odehrávala jak v rovině agresivní antimalajsijské a protizápadní diplomacie, tak v rovině ozbrojené. Tato kampaň prezidenta Sukarna, který se odklonil od politiky neutrality a naopak přiklonil k levici a především Číně, měl jednak zájem o připojení oblastí severního Bornea k Indonésii, jednak skutečně opovrhoval vším neokolonialistickým a imperialistickým (NEKOLIM). *Konfrontasi* ovšem byla pro Indonésii obrovskou blamáží, jelikož byla vnímána jako vyložený akt agrese proti suverénní zemi, a přinesla jí pouze uvržení do mezinárodní izolace – Indonésie byla jediným státem, který kdy vystoupil z OSN (leden 1965). Konflikt ukončil až Nový pořádek generála Suharta, který rovněž obnovil členství země ve Spojených národech.

Tato nevyhlášená válka znamenala dočasný konec prvních projektů regionální spolupráce, jako byla ASA (Sdružení jihovýchodní Asie) nebo kvazikonfederace nazvaná MAPHILINDO²⁵ (více informací Petřů in Romancov 2011). Sukarnův nástupce Suharto se snažil ubezpečit své regionální partnery o benigní povaze indonéské zahraniční politiky a zachování teritoriálních hranic mezi jednotlivými státy jihovýchodní Asie. A právě z tohoto usmiřovacího procesu se zrodila platforma budoucí spolupráce, která vyústila ve vznik ASEANu (*ibid*).

²⁵ ASA neboli *Association of Southeast Asia* byla organizace založená roku 1961 a její členy bylo Thajsko, Malajsko a Filipíny, zatímco MAPHILINDO, které mělo sjednocovat „malajské“ národy jihovýchodní Asie, tvořily Malajsko, Indonésie a Filipíny. Jeho existence netrvala ani dva měsíce a ukončilo ji vyhlášení Malajsie 16. září 1963, se kterým hluboce nesouhlasila především Indonésie (viz konfrontace).

Sdružení národů jihovýchodní Asie neboli ASEAN (*Association of Southeast Asian Nations*) založilo 8. srpna 1967 bangkokou smlouvou těchto pět zemí: Filipíny, Indonésie, Malajsie, Singapur a Thajsko, tedy čtyři státy ostrovní a jedna země pevninské jihovýchodní Asie. Šlo o třetí a tentokrát dlouhodobě úspěšný pokus o vytvoření regionální organizace. Specifickým rysem tohoto nového uskupení od samého počátku, který se zachoval dodnes, a to dokonce v nejnovějších odnožích ASEANu, je jeho konsensuální charakter. Jeho původně neformální povaha umožňovala několika oněm několika málo politikům, kteří u zrodu Sdružení stáli, vést nejprve důkladnou diskusi (*musyawarah*), která by napomohla dosažení následného konsensu (*mufakat*). Představitelé organizace tento způsob vyjednávání nazvali „ASEAN Way“.²⁶

Jak již vyplývá z výše uvedeného, vznik tohoto sdružení byl projekcí celé řady bezpečnostních a politických faktorů. Nekomunistické státy jihovýchodní Asie v jeho založení v první řadě hledaly řešení pro několik zásadních a velmi aktuálních bezpečnostních otázek. Tou první byla eskalace vietnamské války a s ní spojená hrozba šíření komunismu, která mohla mít neblahé následky pro celý region. Tou druhou a pro nejbližší sousedy naléhavější byla otázka regionální integrace Indonésie v období po Sukarnovi a ukončení konfrontace s Malajsií tak, aby již nepředstavovala hrozbu pro své sousedy, a naopak, aby oblast jihovýchodní Asie mohla těžit z její přirozené role regionálního lídra (Weatherbee 2009, Petruš 2011). Podle Kingsburyho ASEAN představoval také neformální koalici proti Číně, která v době dekolonizace začala posilovat svůj vliv v regionu a mj. poskytovala podporu protivládním (přirozeně mnohdy komunistickým) hnutím v mnoha zemích regionu.²⁷

Stručně řečeno, role ASEANu v jeho prvních 25 letech byla především bezpečnostní a politická, a nikoli ekonomická a integrační, jak se obecně tvrdí. Bezpečnostní akcent, jakkoli

²⁶ Tyto prastaré indonéské princip se staly základními pilíři uskupení a odrážejí do značné míry i obecnější „asijské hodnoty“, například nadřazování zájmu vyššího celku (komunity, státu) nad zájmy jednotlivce. Tato kolektivní povaha Asiátů je vidět také na neochotě asijských politiků dosahovat řešení hlasováním, resp. přehlasováním oponentů např. o jediný hlas.

²⁷ Čína mj. podporovala povstání v Malajsku, Bruneji, v Kambodži, komunistickou Novou lidovou armádu na Filipínách a thajské komunisty.

implicitní, převažoval po celou dobu studené války, tedy do začátku 90. let. Obavy z rostoucího vlivu a možné intervence Číny, Sovětského svazu a dokonce Spojených států v regionu vedly členské státy ASEAN v roce 1971 k vytvoření Zóny míru, svobody a neutrality (ZOPFAN – *Zone of Peace, Freedom and Neutrality*). Tato platforma jednak navázala na již dříve proklamovaný princip nezúčastněnosti, jednak představovala pokus zabránit mocnostem, aby učinily z oblasti své kolbiště, jako se tomu již stalo ve Vietnamu. Ty s tímto návrhem ovšem hluboce nesouhlasily, neboť všechny měly v regionu své zájmy a hodlaly zde hrát aktivnější roli, přičemž zvláště Spojené státy region považovaly za trojského koně komunistického bloku. Tento návrh ovšem umožnil určité narovnání vztahů nekomunistických zemí regionu s Čínou, byť svůj vliv zde sehrála také Nixonova návštěva Pekingu v r. 1971.

Zátěžovou zkoušku pro země ASEANu a potažmo celý region po skončení vietnamské války, kdy tři země Indočíny již definitivně ovládly komunistické vlády (1975), představoval také vleklý kambodžský konflikt. Názorové rozpory ohledně vietnamské okupace země rozdělily ASEAN na dva tábory, kdy Thajsko poukazovalo na flagrantní porušení principu nevměšování jakožto zásadního pilíře Sdružení, zatímco Indonésie a Malajsie se obávaly, že se Vietnam stane pouhým pěšákem v rámci sino-sovětské roztržky, ať už jako vazal Číny nebo klient závislý na SSSR (Petruš in Romancov 2011: 136).

Vůdčí země ASEANu, Indonésie, si tehdy sice připsala velký diplomatický úspěch jako vyjednaváči mezi znepřátelenými kambodžskými frakcemi, který završila jako spolupředsedající země pařížské konference v r. 1991, která přinesla mírové ujednání, na druhou stranu však bylo jasné, že bez angažmá vnějších aktérů by nebylo tohoto urovnání možné dosáhnout. Tak se rozplynul sen o zóně neutrality v jihovýchodní Asii a členské země ASEANu byly nuceny změnit svůj postoj vůči mimoregionálním mocnostem. Potřeba regionálního zapojení Spojených států, Číny, Japonska a do určité míry také Ruska a Indie, jakož i udržení mocenské rovnováhy mezi nimi, mj. vedla k založení Regionálního fóra ASEAN (ARF, *ASEAN Regional Forum*) v roce 1994.

Tyto události ovšem také velice úzce souvisely s převratnými změnami na globální geopolitické scéně v podobě rozpadu Sovětského svazu a komunistického bloku, což přineslo také

ukončení studené války a bipolárního rozdělení světa (více v Petru In: Romancov 2011).

Teprve tehdy, zkraje 90. let, ustupuje do pozadí bezpečnostní aspekt ASEANu a k veliké radosti doposud frustrovaných zastánců ekonomické integrace zemí jihovýchodní Asie se začínají realizovat plány na vzájemné hospodářské sblížení v podobě „vyššího plánu za účelem politické a ekonomické spolupráce za účelem zajištění regionálního míru a prosperity“ (Weatherbee 2009: 86), jak ho definoval přelomový singapurský summit v roce 1992, na kterém členské země takto vyřešily otázku nové identity a směřování Sdružení po skončení studené války.

Singapurský summit ovšem přinesl také novou politickou agendu. Zóna neutrality v jihovýchodní Asii byla v důsledku událostí konce 80. let v Indočíně nefunkčním konceptem, Sdružení se ho však pokusilo oživit v podobě zde schváleného plánu na vytvoření Jihovýchodoasijské zóny bez jaderných zbraní (*South-East Asia Nuclear Weapons-Free Zone, SEANWFZ*). Ta byla ustavena r. 1995 v Bangkoku a stala se novým základem bezpečnostní spolupráce zemí regionu.

Snaha o prohloubení ekonomické kooperace ovšem v 90. letech jednoznačně převážila (a navíc se stala optimální pragmatickou platformou pro přemostění ideologických rozporů se zeměmi, které měly ke Sdružení nově přistoupit ve druhé polovině 90. let).

Prvním krokem k ekonomické integraci bylo ustavení Zóny volného obchodu ASEAN (*ASEAN Free Trade Area, AFTA*) k 1. lednu 1993. Cílem bylo přirozeně zjednodušení vzájemného obchodu, který měl usnadnit Společný preferenční tarif ve výši 5 % , jenž se podařilo prosadit na většinu obchodovatelných položek do r. 2002.

Konec studené války, jakož i mírové urovnání mezi Kambodžou a Vietnamem, umožnily sérii kroků, které byly o patnáct let dříve naprosto nemyslitelné – přijetí nových členů, mezi kterými byly i dva komunistické státy. Původní pětice zakládajících zemí se rozšířila roku 1984 o ropný sultanát Brunej, ovšem zásadní změnu členské základny a tím i charakter celého Sdružení přinesla až polovina 90. let. V roce 1995 přistoupil jako první z méně vyspělých zemí Indočíny socialistický Vietnam, o dva roky později Myanmar a Laos, a nakonec r. 1999 po stabilizaci vnitřních poměrů také Kambodža. Tímto se ASEAN rozrostl na současnou „desítku“, čímž až na tehdy se osamostatňující Východní Timor obsáhl celý region

jihovýchodní Asie. Čtyři nově přistoupivší země charakterizovala, zvláště ve srovnání s vyspělým Singapurem a Malajsií, ale nakonec také Indonésií a Thajskem, které od 70. let prošly intenzivní modernizací a industrializací, značná chudoba a zaostalost, ze které se díky ekonomickým reformám začal v kratší době vynaňovat pouze Vietnam.

V důsledku tohoto vývoje tak v „novém“ ASEANu nastaly zcela jiné, oproti dosavadní situaci velmi zvláštní poměry, a to jak ekonomicky, tak politicky. Vedle původní pětice anti-komunistických zemí najednou zasedaly dvě, kde měli komunisté mocenský monopol (Laos a Vietnam), Barma ovládaná vojenskou diktaturou a post-totalitní Kambodža, která měla naději nakročit směrem k demokracii, ovšem stále více byla ovládána autoritářským premiérem. Dosavadní politická nesourodost Sdružení se tak ještě více prohloubila a perspektivy ekonomické integrace rovněž dosti ohrožoval „vícerychlostní“ charakter nového uspořádání ASEANu. Sdružení národů jihovýchodní Asie tak na určitou dobu ztratilo jasný politický kurz a současně s přistoupením Barmy/Myanmy částečně podkopalo svoji důvěryhodnost, přičemž tamější vojenská junta naopak určitou legitimitu získala.

Ekonomické rozpory se Sdružení pokusilo řešit Iniciativou pro integraci ASEANu (*Initiative for ASEAN Integration, IAI*) (Weatherbee 2009: 98), tento šestiletý plán však žádné zásadní změny nepřinesl. ASEAN si dosud rovněž neporadil ani s barskou otázkou. Krom toho, že mezi členskými zeměmi panuje silná nejednota ohledně postoje k tomuto vojenskému režimu, uskupení nedisponuje ani žádnými mechanismy, kterými by jej přimělo k jakýmkoli politickým ústupkům.

Cestu ven ze složité situace a celkově novou energii poněkud rozloženému Sdružení nabídl 9. summit, který se konal v r. 2003 na indonéském ostrově Bali, z něhož vzešla Balijská dohoda II (*Bali Concord II*), která navázala na předchozí stejnojmennou smlouvu z r. 1976, známou také jako Smlouva o přátelství a spolupráci v jihovýchodní Asii (*Treaty of Amity and Cooperation, TAC*). Na tomto vrcholném setkání bylo dohodnuto vytvořit „dynamické, soudržné, pevné a integrované Společenství ASEAN“ do roku 2020 (Severino 2006: 421), které mělo být postaveno na třech pilířích:

- Bezpečnostní společenství ASEAN (ASEAN Security Community, ASC);

- Ekonomické společenství ASEAN (ASEAN Economic Community, AEC);
- Sociokulturní společenství ASEAN (ASEAN Socio-Cultural Community, ASCC).²⁸

Zajímavé ovšem byly priority jednotlivých členských zemí. Indonésie viděla v bezpečnostní platformě možnost realizace svých dlouhodobých aspirací prosadit se jako přirozený hegemon v oblasti regionální bezpečnosti, zatímco pro Thajsko a Singapur bylo klíčové především založení ekonomického společenství, jehož hlavním cílem měla být transformace ASEANu na „jednotný trh“.

Přes množství problémů, kterým Sdružení národů jihovýchodní Asie čelilo, od teroristických útoků, přes přírodní katastrofy až po flagrantní rozdíly v politické a ekonomické orientaci jednotlivých zemí, zůstali však protagonisté ASEANu optimističtí a na summitu ve filipínském Cebu v lednu 2007 se rozhodli urychlit budování Společenství ASEAN o pět let s novou vizí ASEAN Community 2015. Ještě zásadnějším přínosem z tohoto vrcholného setkání byla formulace Charty ASEANu, kterou během následujícího roku všechny členské země po interních debatách ratifikovaly.

Podpis Charty totiž znamenal obrovský posun v institucionalizaci Sdružení, které existovalo 41 let na základě pouhé deklarace, a tomu do jisté míry odpovídal i dosavadní neformální charakter spolupráce mezi členskými zeměmi, založený na dobrých osobních vztazích konkrétních hlav států, premiérů či ministrů zahraničí, kteří si mohli, slovy jednoho z nich, „kdykoli zavolat“. Jinými slovy, do té doby byl ASEAN založen na mezivládní spolupráci a postrádal jak nadnárodní vedení, tak i pevnější institucionální ukotvení, což se ratifikací Charty zásadně změnilo. Podle Acharyi okolnosti donutily Sdružení opustit jeho někdejší flexibilitu a smluvní neformálnost, čímž ovšem současně ztratil svoji unikátnost a stává se běžnou institucí (Acharya 2009: 295). Podle Chaloupkové ovšem ASEAN stále zůstává hlavně mezivládní organizací, kde institucionální struktura zůstává v rukou států a „vůdčí role patří v nefunkcionalistickém druhu elitám“ (Chaloupková 2007), navzdory avizované *pro-people* orientaci.

V každém případě podpis Charty přinesl velká očekávání, zvláště v oblasti prosazování lidských práv, ústavnosti a demokratizace.

²⁸ www.aseansec.org

Tyto naděje se však ukázaly být liché v důsledku zachování platnosti zakládajících principů ASEANu jako nevměšování (do vnitřních záležitostí jiného členského státu), a tudíž nemožnosti zasáhnout a dokonce ani hlasitěji kritizovat. Tato protichůdnost nových záměrů a tradičních postojů platí nejméně pro Barmu, vůči které většina zemí ASEANu svůj postoj do určité míry (slovně) zpřísnila, byť zatím jde pouze o kosmetickou změnu. Dodržování občanských svobod a lidských práv, ochrana menšin a obecně prosazování demokratických hodnot jsou ovšem problematické i v rámci jednotlivých zemí regionu.

To samozřejmě nemůže být překvapivé, přihlédneme-li k tristnímu stavu demokracie v regionu jihovýchodní Asie, který se na pomyslném žebříčku devíti světových regionů nachází na předposledním místě (Emmerson 2010: 11); více autoritářský jako celek je podle tohoto hodnocení pouze Blízký východ. Pouze ve dvou zemích ASEANu – v Indonésii a na Filipínách – tak můžeme hovořit o demokratických režimech, jakkoli nedokonalých, zatímco další země ASEANu jsou považovány za polodemokratické (Malajsie a Thajsko²⁹), poloautoritářské (Kambodža, Singapur) nebo autoritářské (Brunej, Laos, Myanmar, Vietnam). Navzdory avizovaným plánům na demokratizaci tak není možno zásadní změny očekávat, ostatně např. Thajsko a Malajsie si v těchto hodnoceních v posledních letech dokonce pohoršily (Emmerson 2010: 11). ASEAN se tak nehodlá ani nemůže stát „demokratickou bezpečnostní komunitou“ ve stylu EU a jeho směřování pravděpodobně bude pokračovat v duchu „regionálního developmentalismu“ (Nesadurai 2003). To ostatně odpovídá modelu hospodářsky úspěšných zemí regionu, jako jsou Malajsie, Singapur nebo Indonésie za Suharta, které vyměnily občanské svobody za prosperitu.

Vedle demokratizace, resp. jejích chabých vyhlídek, či ekonomické integrace, která je úspěšnější, patří k hlavním výzvám Sdružení vstřípení kolektivního regionálního vědomí typu „my, jihovýchodní Asie“ či „my, příslušníci Společenství ASEAN“ nikoli politickým elitám, které již s těmito termíny obratně pracují, ale hlavně mezi miliony běžných občanů zemí ASEANu, z nichž mnozí zatím nemají

²⁹ Do této „kategorie“ bývá řazen i Timor-Leste, od r. 2006 kandidátská země ASEANu.

o své příslušnosti k regionálnímu řádu ani potuchy. Tuto sounáležitost tak mají posílit sportovní či kulturní akce a festivaly, které nesou akronym ASEAN ve svém názvu (*ASEAN School Games*, *ASEAN Para Games*, v budoucnu též *ASEAN Games*).

Budování podobné kolektivní identity je ovšem v takto politicky, hospodářsky i kulturně rozmanitém regionu během na dlouhou trať, zvážíme-li již popsané politické³⁰, ekonomické i kulturně náboženské rozdíly. Realizace plánovaných cílů ohledně vytváření Společenství ASEAN 2015 je tak nejpravděpodobnější v oblasti hospodářské integrace, kooperace při potlačování následků přírodních katastrof (ta byla v posledních letech poměrně úspěšná) či propagace turismu v regionu na společné bázi.

Zda ASEAN a tím i *de facto* celá jihovýchodní Asie politicky ztrácí svoji sílu, je předčasné hodnotit vzhledem k nedávnému datu institucionálních změn Sdružení. Jisté však je, že hospodářsky a technologicky se tento region již dlouhodobě nachází na vzestupné trajektorii a že tudíž bude stále intenzivněji promlouvat do globálního dění. Navzdory výše popsaným slabinám zůstává ASEAN nejúspěšnějším regionálním uskupením v mimoevropském prostoru, i když v žádném případě nejde, jak vyplývá z jeho trvajících mezivládních charakteru, o asijskou obdobu EU. S Evropskou unií ovšem sdílí jeden zásadní rys, a to důvod založení, kterým bylo primárně do budoucna zabránit válkám v jihovýchodní Asii a nastolit stabilní regionální řád. Díky tomuto silnému bezpečnostnímu aspektu se skutečně podařilo udržet mír mezi členskými zeměmi dlouhých 41 let, tedy do roku 2008, kdy se vojensky střetly Thajsko s Kambodžou kvůli spornému hraničnímu chrámu Preah Vihear, a tento spor se znovu rozhořel v první polovině roku 2011. Zde však opět přichází ke slovu ASEAN v podobě předsednické země Indonésie, která nesvářené strany přivedla k jednacímu stolu.

ASEAN svoji relevanci neztrácí ani v širším, transregionálním či panregionálním měřítku, kdy se stal základní platformou pro vznik nadregionálních uskupení jako APT (*ASEAN Plus Three*, vedle

³⁰ Členskou základnu ASEANu dnes tvoří dvě prezidentské republiky (Indonésie, Filipíny), jedna parlamentní republika (Singapur), čtyři monarchie, z toho jedna absolutní (Thajsko, Kambodža, Malajsie, resp. Brunej), dvě vlády jedné strany (Laos a Vietnam) a vojenská junta (Barma/Myanma).

desítky zemí ASEANu zahrnuje Čínu, Japonsko a Jižní Koreu) nebo Východoasijský summit (*East Asia Summit, EAS*)³¹, přičemž APT je analyticky považováno za nejúspěšnější projev východoasijského regionalismu (Weatherbee 2005: 103).

Závěrem

Jak již vyplývá z výše popsaného, jihovýchodní Asie, která již po tisíciletí představuje strategickou dopravní, obchodní a kulturní křižovátku východní hemisféry, je dnes jasným motorem ekonomické, politické a bezpečnostní spolupráce v celém asijsko-pacifickém makroregionu. Navzdory výše popsaným slabinám ASEANu se toto sdružení, *de facto* reprezentující celý zde studovaný region, stalo základem klíčových východoasijských a asijsko-pacifických integračních platforem. Patrně i díky své nekonfrontační konsenzuální filozofii zvané *ASEAN Way* umožnilo spolupráci tak rozdílných a vzájemně si konkurujících globálních aktérů, jako jsou Rusko, Čína a Spojené státy. ASEAN a především jeho neformální lídr Indonésie rovněž podpořila Austrálii v rámci jejích snah o integraci do širších východoasijských a asijsko-pacifických ekonomicko-politických struktur, kam přinejmenším geograficky a ekonomicky přirozeně patří.³²

Jihovýchodní Asie rovněž představuje určitou (byť ne zcela srovnatelnou) protiváhu vůči ekonomicky, politicky a vojensky sílící Číně, kterou většina států regionu (oprávněně) považuje mj. vzhledem k jejím nárokům v Jihočínském moři za bezpečnostní hrozbu. Reakcí na spory o Paracelské a Spratlyovy ostrovy a další vojenské aktivity Číny je nebývalé zbrojení v teritoriu, kde největší akvizice logicky zaznamenaly především na moře orientované země jako Malajsie, Singapur a Indonésie. Tyto závody ve zbrojení ovšem současně odrážejí jisté napětí mezi zmiňovanými státy, které

³¹ Jeho členy jsou země APT a dále Indie, Austrálie a Nový Zéland.

³² Tomuto australskému úsilí o integraci do Pacifické Asie v mahathirovské éře (1981-2003) silně bránila Malajsie, která mj. prosazovala „modernizaci bez westernizace“ a silně se orientovala na Japonsko jako na regionálního lídra (tzv. *Look East Policy*). Japonsko se však k těmto malajsijským návrhům s ohledem na závazky vůči svému americkému spojenci stavělo zdrženlivě.

navzdory úsměvům na summitech ASEANu mezi sebou řeší spory např. ohledně vymezení teritoriálních vod, a to i s použitím síly, byť tyto střety nikdy nepřerostly ve válečný konflikt.

Vrátíme-li se k Číně, vztah zemí jihovýchodní Asie k této nastupující supervelmoci je ovšem komplikovanější vzhledem k její „*charm offensive*“, která poněkud obrušuje obavy z její teritoriální expanze, poněvadž do regionu přináší cenné investice a rozvojovou pomoc. Vzájemné vazby mezi Čínou a regionem jihovýchodní Asie rovněž posílilo vytvoření Zóny volného obchodu Čína-ASEAN na začátku roku 2010, která má postupně odstranit celní bariéry na mnohé komodity a ke které se během několika let připojí i zbývající země Sdružení. Ovšem i ekonomická kampaň Číny v tomto teritoriu, která mj. navazuje na předchozí japonskou ekonomickou expanzi, je nazírána s určitou nedůvěrou nebo přinejmenším opatrností vůči reálným dlouhodobým politickým a mocenským záměrům ČLR. Výrazná přítomnost Číny v regionu pravděpodobně může rovněž znamenat oslabení pozic hlavního mocenského konkurenta v oblasti – Spojených států, nicméně na druhou stranu většina zemí v oblasti – snad vyjma Myanmaru, která je na Číně již prakticky ekonomicky závislá – se snaží o maximální multilateralitu ve své zahraniční politice, což jinými slovy značí citlivé vyvažování mezi světovými velmocemi. Navzdory zmíněným problémům však jihovýchodní Asie zůstává dlouhodobě relativně stabilním regionem, což je vzhledem k její strategické poloze určitou zárukou stability v celém asijsko-pacifickém makroregionu od indického subkontinentu až po Oceánii.

Jihovýchodní Asie začíná rovněž hrát stále významnější roli na globální scéně také v ekonomické oblasti, byť ještě před půl stoletím tomu jednotlivá národní hospodářství, založená převážně na exportu nezpracovaných surovin, příliš nenasvědčovala. V regionu se také stále nachází několik nejchudších zemí Asie – Myanmar, Laos, Kambodža a Timor-Leste. Většina ostatních států jihovýchodní Asie prošla od konce 60. let minulého století masivní industrializací a modernizací, čímž máme na mysli především Singapur, Malajsii, Thajsko a Indonésii. Scénář velmi podobný čínskému pak nastal v 90. letech ve Vietnamu, jehož nový ekonomický model přinesl razantní růst a zmírňování chudoby, ale také určité fáze přehřátí

(Nehru 2011). Nyní tak teritorium jihovýchodní Asie tvoří tři rozvinuté, vysokopříjmové země – Singapur, Malajsie a ropný sultanát Brunej, několik rychle se rozvíjejících středněpříjmových ekonomik – Thajsko, Filipíny, Indonésie a Vietnam, přičemž poslední dvě jmenované vykazují ekonomický růst přes šest, resp. osm procent, a čtyři zmíněné nerozvinuté země, z nichž většina však vykazuje solidní potenciál v podobě nerostných surovin a energetických zdrojů. Úhrnem region jihovýchodní Asie vykazuje hrubý domácí produkt ve výši 1,9 bilionu USD (vyšší než Indie) a průměrný příjem na hlavu blížící se Číně. Během posledního desetiletí ekonomiky tohoto regionu v průměru vzrostly o více než pět procent a jistě není bez zajímavosti, že pokud by jihovýchodní Asie byla jednou zemí, představovala by devátou nejsilnější ekonomiku světa (ibid). Samotná Indonésie je pak v tomto žebříčku na 18. místě a odhaduje se, že se během 20 let zařadí do první desítky po bok ambiciózních ekonomik, jako jsou země neformálního uskupení BRIC (Brazílie, Rusko, Indie, Čína). Z toho lze snadno vyvodit, že především rozvinuté a dynamicky rozvíjející se státy regionu mají oprávněné aspirace stále více zasahovat do dění na globální ekonomické scéně. A je téměř jisté, že posilující ekonomická integrace v rámci ASEAN a jeho odnoží v tom sehraje významnou roli.

Jihovýchodní Asie čelí řadě závažných problémů – od ekonomické a politické nesourodosti, přes teritoriální spory a hrozbu Číny, až po netradiční bezpečnostní hrozby typu pirátství, pašování drog a lidí, mezinárodního a islámského terorismu, separatismu, dále pak epidemií (ptačí chřipka), ekologických katastrof (lesní požáry v Indonésii) a přírodních kalamit (cyklóny, zemětřesení, tsunami, sopečné erupce, záplavy apod.). Nicméně právě v některých z těchto problematik byly země regionu schopny velice efektivně spolupracovat, ať už v rámci ASEANu nebo mimo něj, a tak prohlubovat regionální vazby a kolektivní identitu.

Rovněž bude velice zajímavé do budoucna sledovat vývoj v oblasti demokratizace jednotlivých zemí a prosazování lidských práv a ochrany minorit, jak si členské země uskupení předsevzaly s podpisem Charty ASEANu. Realita je taková, že vyjma Indonésie a Filipín ty rozvinutější daly přednost prosperitě před občanskými právy a svobodami. Vzhledem k tomu, že občané žijící v blahobytu

(platí zvláště pro Malajsii, Brunej a Singapur) obvykle nemají velkého důvodu demonstrovat a vládnoucí elity ze svých pozic nehodlají ustoupit, razantní změny zde patrně není možné očekávat. Totéž platí pro vojenský režim v Myanmaru, který pouze inscenuje demokratizaci naoko v podobě symbolického předání moci civilním úřadům a na který ostatní členské země ASEANu již ztratily zásadní vliv (viz ekonomicko-politická pozice Číny v zemi). V tomto ohledu ASEAN obecně poněkud ztrácí svůj kredit a jeho kritici ho vzhledem k nemožnosti intervence v jiných členských zemích považují jen za jakýsi „talk shop“ (Tri Hartono 2010: 19), jehož jedinou možností (zatím) je soustředit se na ekonomickou agendu. Na druhou stranu, ASEAN, a tedy celý region jihovýchodní Asie (zatím bez nepatrného Timoru-Leste), nadále zůstává základem širší východoasijské integrace.

V každém případě, zvážíme-li ekonomický, politický a bezpečnostní potenciál jihovýchodní Asie, lze předpokládat, že tento teprve nedávno etablovaný region bude hrát na globální geopolitické scéně stále významnější roli a navzdory rostoucímu čínskému a trvajícím americkému vlivu bude stále silněji prosazovat svoji svébytnost a zájmy.

Použitá literatura:

Abinales, Patricio, N.; Amoroso, Donna, J.: *State and society in the Philippines*. Rowman and Littlefield Publishers, Lanham 2005

Acharya, Amitav: *Constructing a Security Community in Southeast Asia. ASEAN and the problem of regional order*. Routledge, New York 2009

Anderson, Benedict: *The Spectre of Comparisons : nationalism, Southeast Asia and the Word*. Verso, Londýn a New York 1998

Emmerson, Donald (ed.): *Hard Choices: Security, Democracy and Regionalism in Southeast Asia*. The Walter H. Shorenstein Asia-Pacific Research Center

Hartono, Agus, Tri: Beyond the ivory tower: Challenges toward realizing an ASEAN Community 2015. *Jurnal Studi Diplomasia dan Keamanan*, Vol. 2, No. 1, červen 2010

Heenan, Patrick; Lamontagne, Monique (eds.): *The Southeast Asia Handbook*. Fitzroy Dearborn Publishers, Londýn a Chicago 2001

Chaloupková, Jana: *ASEAN - vznik, vývoj a perspektivy Sdružení národů jihovýchodní Asie*. Disertační práce, VŠE, Praha 2007

Kingsbury, Damien: *South-East Asia: a political profile*. Oxford University Press, Victoria 2003

Leinbach, Thomas, R.; Ulack, Richard (eds.): *Southeast Asia: diversity and development*. Prentice-Hall, New Jersey 2000

Mikoláš, Robert.: Soubor draka s orlem, *Lidové noviny*, 4. června 2011

Osborne, Milton: *Southeast Asia: an introductory history*. Allen and Unwin, Crows Nest 2003

Petrů, Tomáš: Sdružení národů jihovýchodní Asie (ASEAN), In Romancov, Michael (ed.): *Mezinárodní organizace*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň 2011

SarDesai, D., R.: *Southeast Asia: past and present*. Westview Press, Boulder 2010

Severino, Rodolfo, C.: *Southeast Asia in Search of an ASEAN Community*. ISEAS, Singapur 2006

Weatherbee, Donald, E.: *International Relations in Southeast Asia : the struggle for autonomy*. Rowman and Littlefield Publishers, Lanham 2005

Internetové zdroje:

www.aseansec.org

www.businessinfo.cz

www.irrawaddy.org/news.php

Nehru, Vikram: Southeast Asia: Crouching Tiger or Hidden Dragon? *International Economic Bulletin*, July 7, 2011, dostupné z <http://carnegieendowment.org/2011/07/07/southeast-asia-crouching-tiger-or-hidden-dragon/2wcd>

Nesadurai, Helen: *Attempting developmental regionalism through AFTA: the domestic sources of regional governance*, dostupný z http://www.alternative-regionalisms.org/wp-content/uploads/2009/07/nesadurai_attemptingregionalism.pdf

Nobukuni, Koyasu: Showa Japan and the Concept of “Toa”, dostupné z <http://sjeas.skku.edu/upload/200605/Koyasu%20Nobukuni.pdf>